

„Balassy Balintt volt eleötteök . . .”

Vitézek mi lehet ez széles föld felett
 szebb dolog az végeknél?
 Holott kikeletkor az sok szép madár szól,
 kivel ember ugyan él;
 Mező jó illatot, az ég szép harmatot
 ád, ki kedves mindennél . . .
 (A végek dicsérete)

Ki ne ismerné 16. századi irodalmunk legnagyobb reneszánsz költőjének csodálatosan szép vitézi énekét a végek dicséretéről? Az viszont már sokkal kevésbé ismert — hiszen az eseményt még az irodalomtörténet-írás sem dolgozta fel —, hogy a felettébb kalandos, mozgalmos életű költő-katona, aki 1594-ben Esztergom ostrománál, a török elleni harcokban halt hősi halált, egy évtizeddel előbb egy végvári portya alkalmával — miként azt maga a budai pasa panasolta — a török kézre került egykori magyar főváros közelébe is eljutott 1584 végén, midőn három felvidéki vár (Eger, Tokaj, Sirok) száguldói élen megütötte a Pest-Budától alig fél-száz kilométernyi távolságra, a Csepel-sziget déli csücske mellett levő település, Dömsöd ország vásárát.

„Se pénz, se posztó”

Köztudott, hogy az időnként mindig megújított, formális békeszerződések ellenére a másfél-száz évig tartó török uralom alatt sohasem volt tényleges fegyvernyugvás: mindkét fél részéről mindennaposakká váltak a portyák, a csatározások, a bajvívások, a rablótámadások, a zsákmányszerző kalandozások, a rabszedő akciók, a vámütések, a sokadalmak, a hetivásárok felverése. A rosszul felfegyverzett, élelmezett és fizetett magyar végvári vitézek a szállóigévé lett „se pénz, se posztó” nyomorúságos körülményei között mindenképpen rá voltak utalva a portyákkal szerzett hadizsákmányra. Együttal a török helyőrségek szüntelen zaklatásával és az ellenséges hátország pusztításával nem engedték megszilárdulni a mohamedán hódítók magyarországi uralmát sem. Mindamellet, e portyák nemigen kimélték a keresztény népességet, köztük a hódoltságai magyarok anyagi javait sem.

Balassi egri huszárhadnagysága éveiben, 1579. júniusától 1582. legvégéig, 50 vitéze élén alaposan megismerte Pest-Pilis megye és a vele 1569-től egyesített Solt-szék (ehhez tartozott a Duna-balparti Dömsöd is) viszonyait, lévén hogy az uralkodó a „Felvidék kapujának” és a kincses bányavárosok „kulcsának” számító legerősebb Habsburg-magyar végvárra, Egerre birta Pest vármegye és a Kiskunság valamennyi állami és egyházi adójának fegyveres behajtását, a török által 1541 után megszállt területről. Például az 1560-as években Gémes Ferenc és Vitéz János egri huszárhadnagykok szedték be a „Chepelzygethe” és „Raackewy” mezőváros magyar adóját. Meglehet, hogy az 1584-es dömsödi vásárlás is valamely adóhátralék erőszakos behajtásával volt összefüggésben, s hogy a vitézek maguk is megtalálják a számításukat, alkalmasint felverték a nagyforgalmú vásárt is.

Másrészt az sem zárható ki teljesen, hogy a híres költő-katona, aki maga is nagynevű birtoikos nemesi familia sarja volt, esetleg bizonyos elmaradt vagy nem kielégítő adóit kívánta erőszakkal behajtani Dömsöd kétfelé adózó jobbágyaitól. Ismeretes ugyanis, hogy a századforduló

után éppen egy Balassi-lány kezével került e Duna-menti település előbb a jómódú, katonakodó Bosnyákok, utóbb a Bosnyák Juditot feleségül vevő Koháry Péter és utódai kezére. Így válik érthetővé, hogy Dömsöd leggazdagabb földtulajdonosai egészen a felszabadulásig a Koháry-Coburg hercegek voltak. Balassi Bálint tehát minden bizonnyal a családi tulajdonban levő, feltehetően László nagybátyjától örökölt, netán András unokabátyjával és tulajdon testvéröccsével, Ferenczel közösen birtokolt hódoltsági jobbágyfaluja sokadalmára csapott le a három felvidéki vár huszárságával.

Hírnév és préda

De miképpen kerülhetett Balassi a sokadalmat felverő egri, tokaji és siroki huszárrok élére, hiszen már második esztendeje otthagyta Egert, s visszavonult felvidéki birtokaira, ahol a saját tulajdonában levő Végles vára kapitányként működött! (1584. május 25-én — a jelenlegi időszámítás szerint: június 4-én — passzolta Szinán budai pasa, hogy Barbarith Horváth György zólyomi kapitány és több társa, köztük „Balassy Bálintt wiglesy kapitan” is a török szandzsákszékhely, Szécsény alá ütött.) Ezek szerint ő is olyannyira rá lett volna szorulva a hadiszákmányra — mint az egyszerű közhuszárrok? Ó, Balassi Ferenc szörényi bán unokája, Balassi János felső-magyarországi generális főkapitány fia!

Nos: a híresen-hirhelt költő-katona egész élete, munkássága, a talán a legékesebben a korábban idézett önvallomása bizonyítja, hogy számára is elengedhetetlenül fontos volt a hírnév, a dicsőség, a megbecsülés, az elismerés. Lelki alkatából fakadóan talán sokkal inkább szüksége volt rá, mint társainak:

*Az jó hírért névért s az szép tisztességért
ők mindent hátra hadnak,
Emberségből példát, vitézségről formát
mindeneknek ők adnak...*

*Ó végbelieknek, ifjú vitézeknek
dicséretes serege!
Kiknek ez világon szerteszerént vagyon
mindeneknél jó neve...*

A daliás termetű, erős, izmos, minden sanyarúságot bámulatos kitartással elviselő, rettenthetetlenül bátor, sőt vakmerő Balassiról feljegyezték, hogy volt olyan nap, midőn egymás után 11 párviadalban aratott győzelmet! Vitézségét dicséri Salánki György is az 1581. április 21-i hatvani portyáról írt históriás versében, melyben ugyanakkor rámutat a hadivállalkozás anyagi természetű okaira is:

*Lovaggal, gyaloggal vitéz Balassa,
Házakat, pénzes boltokat törött vala,
Gyermeket, bulyákat, fogott vala,
Sok törököt nyakon kötöztet vala.*

Íme, a bizonyosság: a hatalmas hadiszákmány, vagy ahogyan akkor mondták: a préda, valamint a török rabok és rabnők (bulyák) szedése, akiket azután súlyos váltságdíjon („sarcon”) engedtek később szabadon — ez volt Balassi egyik főcélja is portyáin! Hát ennyire rászorult volna az anyagiakra, vártulajdonos-nagybirtokos zászlósúr letére, Zólyom vármegye főispánjaként? Bizony, nagyon is rászorult! Jól ismert, hogy a két árvát, őt és Ferenc öccsét (akit szintén az 1594-es hadjáratban öltek meg a törökök), jórészt kisemmizte pénzéhes nagybátyjuk, András; ráadásul 1582-ben, mikor ki kellett házasítania két húgát, Máriát és Annát, teljesen eladó sodott! Márpedig mindenképpen pénzre volt szüksége megint, avagy könnyen és nagy haszonnal forintta tehető árura, prédára, török rabokra, hiszen ő maga is esküvőre készülődött: 1584. december 25-én el is vette feleségül unokatestvérét, Dobó Krisztinát.

Alapos oka volt tehát, hogy csatlakozzon egy komoly prédával kecsegtető portyához. [Pethő Gergely, a végvári kapitányból lett krónikáiról feljegyezte munkájában, hogy a híres „fekete bég”, Nádasdy Ferenc dunántúli generális főkapitány, az egyik leggazdagabb magyar főúr csak az 1587-es, kacorlaki győzelem („Sapvár” — Sejhszüvár pasa, szigetvári szandzsákbég seregeinek megsemmisítése) idején szerzett török rabjai sarcából 200 000 forintra tett szert, mellyel maga Nádasdy dicsekedett el Pethőnek. Osztályos társa, Batthyány Ádám, a „Kanizsával szembe vetett végek” főgenerálisa 300 000 aranyon vette meg Borostyánkő váruradalmát — s ez jórészt szintén a török és „rác” rabok sarcából származott. A török „főrabok” nem egy esetben mesés hasznót hoztak csatavezető főurainknak és a végvári főtiszteknek; nem véletlen, hogy maga Balassi is mindenkor tartott török foglyokat az 1570-es évektől, akik közül az egyik miatt még a kor legkiemelkedőbb török államférfijával, Mehmed Szokollu nagyvezérrrel (1565—1579) is meggyűlt a baja...]

Szerették és megbíztak benne . . .

Igen ám, de miért éppen őt választották csatavezető hadnaggyá a legfontosabb magyar végvár és a két másik erősség lovasai, tisztjei? Közülük nem került volna ki egy rátermett serevezér?

Kétségtelen, hogy főleg Egerben, számos kiváló huszártiszt szolgált ekkortájt is, akik el tudták volna látni ezt a feladatot. Csakhogy a vakmerő költő-katonát, akik a harcok szüneteiben gyakorta énekelt, megzenésített verseiért amúgy is a szívükbe zárták, még náluk is rátermettebbnek tartották egykori bajtársai, barátai, s ami legalább ennyire fontos, szerették és megbíztak benne, hiszen három és fél esztendei egri hadnagysága idején naponta tapasztalhatták, hogy sohasem hagyta cserben embereit, s ha kellett, a saját bőrét is a vásárra vitte értük. S ami szintén nagyon fontos volt a számukra: tapasztalatból tudták, hogy soha, egyetlen portya kótyavetyéjén (hadiárverésén) sem rövidítette meg vitézeit, szemben sok főtiszttel (gondoljunk az egri vitézek és Balassi egyik műzsája, Ungnad Kristófné Losonczy Anna illetően, elhúzódo viszályára!), akik mindenféle erőltetett jöcimeken különféle ajándékokat, juttatásokat, sőt egyenesen „harmadot” csikartak ki beosztottaiktól, a portyákon résztvevőktől! S nem keveset nyomott a latba az sem, hogy a költő-katonának valamilyen földesúri-adóztatási érdekeltsége is lehetett a célbavett Dömsödon. Meglehet, éppen ő indítványozta s szervezte meg ezt az egész vásárütési hadivállalkozást . . .

Mindenesetre, ha el is távozott Balassi Egerből, továbbra sem szakadt meg a kapcsolata egykori egri bajtársaival, akikkel egyedül ebben az 1584-es esztendőben négy alkalommal vett részt közös akciókon: az előző szécsényi, a mostani dömsödi, az ezt követő hatvani, végül a gyarmati portyákon; az utolsó három hadivállalkozáson az egriek mindannyiszor őt tisztelték meg bizalmukkal, megválasztván csatavezető hadnaggyá! A magyar-török csatározások, s általában a török kor kiváló ismerőse, Takáts Sándor jó húsz kötetnyi életművében egyetlen hasonló példát sem említ a hódoltság másfél évszázadából, hogy egy már eltávozott, mondhatnók: „leszerelt” volt főtisztet háromnegyed év leforgása alatt régi bajtársai ennyiszor válasszák meg a portyára induló hadak, vagy ahogyan akkoriban nevezték, a „csaták” élére! Ám, ne feledkezzünk meg az érem másik oldaláról sem: magának Balassinak is égető szüksége volt e csatavezetői megbízásra, hiszen nagyon kellett neki a pénz, vagy mit is beszélünk, Krisztina . . . S számos gáláns kalandja bizonyítja, hogy olyasmi nemigen létezett, amit a felettebb érzelmes-szenvedélyes-érzékies Bálint úr a „gyengébb nem” kedvéért meg ne kísérelt volna!

„Kutyabőrre” is telt . . .

Több évszázad távlatából, a mai kor olvasója előtt okkal merülhet fel a kérdés: vajon tényleg helyesen választották ki célpontjukat Balassiek? Valóban megért egy ilyen hosszú és fáradtságos utat, nem csekély kockázatot, életveszélyt magában rejtő hadivállalkozást a dömsödi sokadalom felverése? Nos, a településsel kapcsolatos források egyértelműen bizonyítják: a magyar államnak továbbra is 20—23 porta után adózó (a legtöbb Pest megyei faluban 5—10 portát irtak össze), a budai török államkincstárba pedig 200—350 aranyforintot beszolgáltató, a kis és közepes falvaknál népesebb, módosabb, teljesen magyar népességű Dömsöd messze földön híres országos vásárokat tartott a török időkben. 1562-ben már 1700 akcse vásárpénzt és 2100 akcse vámat (összesen mintegy 76 magyar aranyforintot) szedett itt a török, midőn az egyszerű falvakban elvéte sem tudott szert tenni ilyesféle bevételekre, sőt még a kisebb mezővárosokban is csak a harmadát-felét regisztrálták a dömsödiének!

Éppen Dömsöd példája az egyik bizonyítéka annak, hogy felettebb találóan nevezte el a mai nál nem egy viszonylatban gazdagabb népnyelv igazi „sokadalmaknak” az országos vásárokat: egykorú leírások szerint ezeken öt-tízezer „áros ember” is megjelent. S mivel a település közvetlenül határos volt a tőle alig 8 km-re északabbra elhelyezkedő Ráckevevel (már 1576-ban közösen birtokolták azt a Somlyó-szigetet, amelynek árnyas fái alatt csaknem három évszázad múlva Petőfi is olyan szívesen gyönyörködött a pirosló falevelekben), mely ez idő tájt a harmadik legjelentősebb átkelőrévként, évi 2—300 ezer akcsés vámbevétellel gyarapította a győzhetetlen padisah budai defterhánéját (kincstárát), érthető, hogy a hatósugarába eső, szomszédos Dömsöd vásárai is jóval nagyobb forgalmat bonyolítottak le az átlagosnál. Annál is inkább, hiszen a Havasalföldről, Moldvából, Erdélyből, a Partiumból és a Duna-Tisza köze déli részéről éppen Dömsöd-Ráckeve-Lörév-Adony érintésével vezetett a marhatőzsérek egyik legforgalmasabb marhahajtó útja a Dunántúlra, ahonnet egyaránt mehettek Székesfehérvár harmincadállomás felé, azaz cseh-morva és német földre, vagy pedig Szigetvár irányába, Alsó-Ausztria, illetve a dalmát tengerpart felé, ahol a dúsgazdag olasz tengeri köztársaság, Velence kalmárai vásárolták fel ökreiket.

Mi sem jellemzőbb a hódoltsági parasztpolgárság gyaaropodásának legfőbb forrását jelentő marhatenyésztés és tözsérkedés lehetőségeire, mint az, hogy az ebből megtollasodó dömsödi

Hajós család olyan vagyonra, tekintélyre és főúri pártfogókra tudott szert tenni, hogy képesnek bizonyult magyar nemesi cím megvásárlására is a „bécsi királytól”, s így egyike lett a hódoltsági mezővárosokban egyre szaporodó, a köznyelven „kutyabőrösöknek” nevezett armális nemeseeknek, akikből például Ráckeven tucatnyit terheltek meg taxával (átalányadóval) Pest megye Fülekről kijáró szolgabírái a török kor második felében.

Egy 1561-es híradás szerint Dömsöd sokadalmi olyan híresek voltak, hogy azokon még a Dunától közepéről is megjelentek: egy sümegei marhatőzsér egyedül 100 ökröt vásárolt itt! Pár emberöltő múltán pedig a Duna-Tisza közén elszaporodó prédók egyetlen rablótámadásukkal 1000 marhat szakitottak ki Dömsöd, Ráckeve és Kunszentmiklós közösen legeltetett gulyájából! Mindezen adatok egyértelműen jelzik, hogy Balassi és a mindig jól értesült egriek, akik a magyar végvári vonal egyik legkitűnőbb hírszerző szolgálatával rendelkeztek már az 1550-es évektől, reálisan mérték fel a dömsödi vásártűtés jelentőségét, a várható préda nagyságát.

Szinán pasa panasza

Magáról a vásártűtésről Sinán budai pasa, a hódoltság török főkormányzója is panaszt tett Bécsben, Habsburg Ernő főhercegnek, Rudolf császár-király magyarországi helytartójának ama levelében, melynek ónaptári, október 16-i keltezése a XIII. Gergely pápa által bevezetett, s ma is érvényben levő új időszámítás szerinti október 26-ának felel meg: „... az elmult napokban az egriek, tokaiak, sirokaiak Balassy Balintt uoltt eleötteök iwtek Budához nem mezze, egy Deömseoð neuw uarosan az sokadalmat megh wteötteök, kikett mikor az mi alattunk ualok eszeökben ueöttek volna, reaiok talaluán Isten akarattyabol eötvönt benneök eleueneön fogtak és egynehanyatt le uagtak...” Érdekes, hogy maga a pasa is (mező)városnak mondja a kárvallott települést, noha Dömsöd minden korabeli magyar és török iratban csak faluként szerepel — ám gazdasági fejlettségénél fogva már igencsak elérte a kisebb mezővárosok szintjét, mint ahogy ez a fenti adatokból is kiviláglik.

Az eseményről pár sorban megemlékező Takáts Sándor — valószínűleg a konstantinápolyi német követ jelentése alapján — tudni véli, hogy bár Balassiéknak hátra kellett hagyniuk az elhurcolt, leggazdagabb 4 török és 3 zsidó rabjukat is (utóbbiakat szintén „törökkel bélélt”, üldözendő ellenségnek tartották a végváriak), ám az összerabolt préda egy részét Egerbe tudták menekíteni, ahol nyilvánvalóan megtartották a hadiárverést, a kótyavetyét is.

A zsákmány

Magáról a hadizsákmányról, a prédáról sem maradt fent konkrét információ, de valamelyest következtetni tudunk rá a Dömsödnél mintegy kétszerte népesebb s nagyobb adót fizető, ugyancsak Pest megyei Tura mezőváros sokadalmának 1585. augusztus 24-i felveréséből az egriek és több más felvidéki vár huszárjai által, akik 137 török rabbal és másfél száz társzekérnyit, roppant értékű zsákmánnyal megrakodva tértek haza!

Különösen nagy értéket képviseltek a három földrész: Ázsia, Észak-Afrika és Európa (a Balkán) távoli tájairól a magyar földre került keleti („török”) árucikkek, mindenekelőtt a különféle textiliák, a posztók, kelmék, selymek, gyolcsok, brokátok, túllók, gyapjúk, az arany- és ezüstsálakkal gazdagon átszőtt öltönyök és más ruhadarabok; a perzsa, arab, kínai és török szőnyegek, az indigó, az áfium (török maszlag, ópium), a borostyán, a díszes, drágakövekkel kirakott markolatú török, kardok és más fegyverek; a méregdrága távol-keleti fűszerek, főként a bors, a szegfűszeg, a gyömbér, a majoranna és a fahéj; a ritka déligyümölcsök (narancs, citrom, füge, banán, datolya, mandula, levendula), a kávé, a dohány, a luxuscikkek, az ékszeres és más, művészi ötvösmunkák, a különféle drágakövek, arany- és ezüstpénzek, a rengeteg vegyes iparcikk és egyebek, melyeknek együttes értéke meghaladta a félmillió magyar aranyforintot is, nem számítva a 137 hadifoglyot és a szintén rabságba hurcolt 20 leggazdagabb mohamedán és zsidó kereskedőt, akiknek összes sarca alighanem még ezt a hatalmas összeget is meghaladta.

A turai vásártűtés analógiája alapján bizonyosra vehető tehát, hogy a négy magyar kereskedelmi gócponthoz: Budához, Pesthez, Ráckevéhez és Tolnához közel fekvő, Duna menti Dömsöd sokadalmának a felverésekor is százszoros nagyságrendű prédához juthattak Balassiék, de hogy ebből mennyit voltak képesek végül nagy nehezen Egerbe menekíteni — több vitéz eleste és félszáz huszár fogságba esése árán —, arról nem szól a fáma...

„Allah szolgájának” jutalma

A budai pasa levelén kívül egy másik török irat is megemlékezik a dömsödi magyar rajtűtésről: a székesfehérvári szandzsák 1586/87-es timár-deftere (zsoldhűbér-jegyzéke) egy Kurd bin Abdullah (Allah szolgájának fia, Farkas) nevű adománybirtokos szpáhiről megjegyzi, hogy